

RUSYA'DA ENERJİ SANAYİSİNİN GELİŞİMİ VE GÜNÜMÜZDE RUS ENERJİ STRATEJİSİ¹

Özet

Günümüzde refah düzeylerinin artırılmasında petrol ve doğal gaz kaynaklarına dayanan ülkelerden biri Rusya Federasyonu'dur. Sahip olduğu enerji kaynakları Rusya için hayati öneme sahiptir ve genel dış politikasında bu kaynakların ve dış pazarlara iletiminin yönetilmesi çok önemli bir rol oynamaktadır. Buradan hareketle çalışmada, Rusya'nın çevresindeki ülkeler üzerinde enerji temelli güç ve etki sahibi olma adına dış politikasında pragmatist yönelimi ve bu yönde ilişkiler sürdürmesini sağlayan enerji sanayisinin gelişimi ile enerji stratejilerinin geçmişten günümüze gelişimi incelenmiştir. Belge analizi yöntemiyle hazırlanan bu çalışmada Sovyetler döneminden günümüze Rusya'nın enerji sanayisinin gelişimi, ticareti ve 21. yüzyılın başından itibaren ortaya koyduğu uzun vadeli enerji stratejisi ele alınarak ulaşılan sonuçlar ortaya konmuştur. Neticede Rus dış enerji politikasının yeni yüzyılda genel dış politikasının en güçlü ayağı olduğu, küresel ticaretin enerji boyutunda Rusya'nın gelecekte geleneksel pazar ve enerji ürünlerinin yanı sıra yeni pazar ve enerji ürünlerine de yönelmeyi benimsediği görülmektedir.

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
CİLT 4 / SAYI 4 / EKİM
2021

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Çiğdem ŞAHİN
Kamil NURİYEV
Dr. Öğr. Üyesi, Niğde
Ömer Halisdemir
Üniversitesi, İİBF, Siyaset
Bilimi ve Uluslararası
İlişkiler Bölümü.
csahin@ohu.edu.tr
Niğde Ömer Halisdemir
Üniversitesi, SBE, Siyaset
Bilimi ve Uluslararası
İlişkiler ABD Yüksek
Lisans Programı.
kamil_94ist@hotmail.com

Gönderim Tarihi

Received
18.10.21

Kabul Tarihi

Accepted
31.10.21

Atıf

ŞAHİN, Çiğdem,
NURİYEV, Kamil (2021).
"Rusya'da Enerji
Sanayisinin Gelişimi ve
Günümüzde Rus Enerji
Stratejisi", *Uluslararası
Türk Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (4/4), 49-76.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

¹ Bu çalışma Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi SBE SBUİ Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem Şahin'in danışmanlığında yürütülen ve Kamil Nurioglu tarafından hazırlanan *Rusya'nın Enerji Politikalarında Güney Kafkasya* başlıklı yüksek lisans üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Sovyetler Birliği, enerji, petrol, doğal gaz

DEVELOPMENT OF RUSSIAN ENERGY INDUSTRY AND CURRENT ENERGY STRATEGY

Abstract

Russian Federation is one of the countries that rely on oil and natural gas resources to increase their welfare level. While its energy resources are of vital importance, the management of these resources and their transportation to foreign markets plays a very important role in its general foreign policy. In the study, the development of Russia's pragmatist energy policies for maintaining relations in order to have energy-based power and influence on the countries are examined. Using the method of document analysis, the development of Russia's energy industry from the Soviet era to the present and the long-term energy strategy that has been put forward since the beginning of the 21st century, and the results reached are revealed. As a result, it is seen that the Russian foreign energy policy is the strongest pillar of the general foreign policy in the new century, and in the energy dimension of global trade, Russia has adopted the tendency to the new energy products as well as traditional products in the near future.

Keywords: Russia, The Soviet Union, energy, oil, natural gas

Giriş

Devletlerin refah seviyelerinin yükseltilmesi, sürdürülebilir kalkınmaları, askeri ve ekonomik güçlerinin devamlılığı bakımından artan enerji ihtiyaçlarını gidermek, günümüzde öncelikli hedeflerden biri haline gelmiştir. 21. yüzyılda dünyanın büyük gücü olan Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) öncülüğünü yaptığı, Rusya Federasyonu (RF), Avrupa Birliği (AB), Çin, Hindistan gibi aktörlerin de enerji denklemine girdiği küresel bir rekabet alanı oluşmuştur. 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) varlığının tarih sahnesinden silinmesiyle birlikte o günden itibaren dünya iki kutuplu sistem olma özelliğini kaybetmiş ve geçen zaman diliminde çok kutuplu bir güç dengesine evrilmeye başlamış, aktörlerin çoğalmasıyla birlikte rekabet alanları da daralmış ve aynı zamanda enerji mücadelesi de güçlenmeye başlamıştır. Günümüzde çok rahatlıkla görülebilen bu rekabet, dünya fosil rezervlerin yaklaşık %70'ine

sahip olan Orta Doğu ve Orta Asya coğrafyalarında yaşanmaktadır (Durmuşoğlu, 2016: 284).

Enerji konusunun öneminin yükseldiği günümüzde, dünya enerji yapısında ve ilişkilerinde en önemli aktörlerden biri olan RF, enerji alanındaki hamleleriyle iç ve dış politikada başarılı bir imaj sergilemektedir. Rusya özellikle 2000 yılı sonrasında dış politikasında enerji kaynaklarını bir silah (caydırıcı unsur) olarak kullanmaya başlamıştır. 2020 yılı sonu itibarıyla altıncı en büyük petrol ülkesi olarak dünya ispatlanmış toplam petrol rezervlerinin %6.2'sine ve dünyanın en büyük doğal gaz ülkesi olarak ispatlanmış doğal gaz rezervlerinin %19.9'una sahiptir (BP, 2021: 16, 34). Sahip olduğu bu hidrokarbon kaynaklarının ana ihraç pazarları olan Avrupa ve komşu ülkelerdeki tekel konumunu kaybetmeme odaklı politikalar geliştirmektedir. Ayrıca enerji tüketiminde yükselmekte olan Asya piyasalarına açılma stratejisini de benimsemiştir. Buradan hareketle çalışmanın amacı, Rusya'nın dış politikasında en önemli girdisi ve aracı olan enerjinin bir sanayi olarak gelişim sürecini ve günümüzdeki kaynak ve ticaret yapısını ortaya koyarak, 21. yüzyılın başlarından günümüze kadar Rus dış enerji stratejisinin ana gelişim hatlarını ve içeriğini belirlemektir.

1. Rus Enerji Sanayisinin Gelişimi

1.1. 1917 Öncesinde Petrol Sanayisi

Rusya'nın günümüzde sahip olduğu enerji sanayisinin temelleri ve enerjinin iç-dış politikada önemli bir araç kullanılma geleneğinin temelleri Çarlık dönemine dayanmaktadır. Ancak Rus petrol tarihinin ilk devrelerindeki gelişim süreci neredeyse tamamen Azerbaycan toprakları ve Bakü petrol tarihi ile ifade edildiğinden, özellikle 1917 devrimi öncesi petrol üretimi ve gelişimi ele alınırken Bakü vurgusu yapılması kaçınılmazdır.

Azerbaycan topraklarında petrolün keşfi çok eski dönemlere dayansa da gelişimi büyük oranda 18. yüzyılın başlarından itibaren Bakü Hanlığı yönetimi altında başlamıştır. Hanlığın 1806'da Çarlık ordusu tarafından işgal edilmesiyle, tüm petrol alanındaki faaliyetler de Çarlık idaresine geçmiştir. Çok geçmeden Bakü Hanlığı petrol kuyularını özel girişimcilere açmaya karar vermiştir (İsmailov, 2001: 12). 1813'den 1873 yılına kadar

petrol üretimi ve ihracatı ile birlikte kiralama sistemi Rusya'daki petrol sanayisinin gelişimine balta vurmuştur. Çarlık yönetimi özel sanayicileri ve maden müteahhitlerini, petrol sanayisinde kiralama sistemine geçirmek için özel araştırma ve denetleme girişiminde bulunmuş, 1872'de Kafkas'ta (özellikle Azerbaycan'da) *petrol üretiminin kurallarının* yayımlanmasıyla 1873'den itibaren etkilerini göstermeye başlayan, petrol reformu olarak da bilinen bir sistem kurulmuştur (Gouliev, 1997: 22-23). Petrol reformunun yapılmasındaki asıl maksat, özel şahısların yeteneklerine ve inisiyatiflerine mâni olan tüm ekonomik ve yasal engelleri ortadan kaldırmaktı. Bunun sonucunda petrol sanayisinde hızlı bir artış yaşanmıştır. Aşağıdaki tablodan da açıkça görülebileceği üzere Bakü bölgesindeki petrol kuyularına yapılan yatırımlar sayesinde üretim alanında hızlı ilerlemeler yaşanmıştır.

Yıl	Üretim	Yıl	Üretim	Yıl	Üretim
1832	2,40	1866	1,106	1895	6,032
1833	2,88	1867	1,598	1896	6,176
1834	3,68	1868	1,177	1897	6,752
1835	3,80	1869	2,693	1898	7,776
1836	3,65	1870	2,727	1899	8,400
1837	3,68	1871	2,200	1900	9,616
1838	3,74	1872	2,457	1901	10,740
1839	3,75	1873	6,322	1902	8,137
1840	3,53	1874	7,780	1903	7,034
1841	3,39	1875	9,294	1904	6,951
1842	3,55	1876	1,76	1905	4,538
1843	3,40	1877	2,40	1906	5,134
1844	3,41	1878	3,20	1907	5,531
1845	3,40	1879	3,84	1908	5,612
1846	3,45	1880	3,44	1909	6,162
1847	3,46	1885	1,857	1910	6,055
1848	3,31	1889	2,982	1911	5,633
1849	3,31	1890	3,334	1912	5,768
1850	4,16	1891	3,912	1913	7,357
1863	5,44	1892	4,576	1914	5,539
1964	8,60	1893	5,184	1915	5,712
1865	8,86	1894	4,752	1916	7,475
--	--	--	--	1917	6,679

Tablo 1. 1832-1917 Bakü Bölgesinde Yıllık Petrol Üretimi-Milyon Ton (Gouliev, 1997: 24)

Bakü merkez olmak üzere Çarlık petrol sanayisinde yıldan yıla üretim artışları, uluslararası dikkatin de bu bölgeye yönelmesine neden unsurlardan biridir. Örneğin sadece Bakü petrol rayonlarında 1816'da 116 kuyu varken, 1872'de bu sayı 415'e yükselmiş, 1822- 1871 arasında 800 bin tondan fazla petrol üretimi yapılmıştır. Abşeron'da 1882'de 818.0 bin ton olan hasılat 1892'de 4658.8 bin ton, 1897'de 6948.9 bin ton ve nihayet 1901'de 10978.8 bin ton üretime ulaşmıştır (Өһмедов, Салаев вә Бағырзде, 1958: 11-12 ve Салаев, 1956: 9, 11'den akt. Şahin ve Hasanoğlu, 2018: 216). 1870'li yıllardan itibaren Nobel Kardeşler ve Rothschilds'lar gibi önemli petrol yatırımcıları kendini göstermeye başlamıştır. 1911 yılında Shell Rothschilds'dan petrol sanayisindeki tüm imtiyazları satın alarak Rus ve uluslararası petrol piyasalarında önemli bir yere sahip olmuştur. 1916 yılında Grozni'de petrol bölgelerinin geliştirilmesi sonucunda Rusya petrol üretimini dünya üretiminin %15'i düzeyine çıkarabilmiştir. Bu yıla kadar Nobel Kardeşler, Rusya'nın ham petrol üretiminin %30'dan fazlasını karşılamış ve üretimi yapılan petrolün %60'ı ülke içi tüketimde kullanılmıştır. İmtiyaz hakkı kazandıktan sonra derin kuyuları kazabilmek için bölgeye ABD'den teknoloji transferi sağlanmıştır. Yüzyılın sonunda Rusya dünya petrol üretimine %30'dan fazla katkıda bulunmakta olup, yaklaşık üçte biri Nobel Kardeşler sayesinde gerçekleşmiştir. I. Dünya Savaşı'na kadar Rusya petrol işleme teknolojisinin gelişmesinde başat aktör olmuştur (Bayar, 2008: 43). Çarlık Rusya'sı 1892'den 1902'ye kadar ABD petrol üretimine yetişmiş, 1917'ye kadar ise ilk sırada yer almayı başarmıştır. 1901 yılında Rusya'nın üretmiş olduğu 10,74 milyon ton petrolün %97'si Bakü bölgesinden karşılanmıştır (Çelik, 1996: 106'dan akt. İsmailov, 2001: 17). Hububat ve keresteden sonra petrol Rusya'nın en büyük döviz kaynağı haline gelmiştir. Üretimde yaşanan bu gelişmeler aynı zamanda genişleyen nakliye yollarının önünü açmıştır. Oluşturulan büyük tanker filolarıyla birlikte 1883'de yabancı piyasalara açılmak için Bakü'den Batum'a kadar uzanan Transkafkas demiryolu hizmete açılmıştır. Temmuz 1907'de Karadeniz kıyı şeridi ile Bakü'yü birbirine bağlayan gazyağı boru hattı da bu demiryolu boyunca faaliyete geçmiştir (Gouliev, 1997: 27).

Rus İmparatorluğu'nda devrimci hareketlerinin filizlenmesi, büyük güçler arasında petrol açısından oldukça zengin olan Azerbaycan'ı kontrol altına almak için yaşanan çekişmeler, I. Dünya Savaşı'nın yaşanması ve 1917 devrimiyle Rusya'da yaşanan iç savaş, Bakü bölgesi petrol sanayisi üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır.

1.2. SSCB Döneminde Petrol Sanayisi

1917'de I. Dünya Savaşı devam ederken Rusya'da Çarlığın sona ermesiyle birlikte Lenin önderliğinde kurulan Sovyetler'de petrol sanayisi 1918'de millileştirilmiştir. Petrol sanayisini denetlemek için kurulmuş olan idare tamamen Rusya'nın kontrolüne alınmıştır. Petrol faktörü, Kafkasya'daki Bolşevik kolonizasyonunun arkasındaki en önemli etkenlerden biri olmuştur. Lenin petrolün iç ve dış politika açısından önemine vurgu yaparak, *“Umutsuzca petrole ihtiyacımız var; bütününde Maikop'u ve özellikle Grozni'yi veren herkese özgürlük bahşedeceğiz. Herhangi bir kuşatma durumunda Bakü'yü yıkmaya hazır olun ve bunu Bakü'de yaşayan herkesin bilmesini sağlayın”* (Gouliev, 1997: 33) diye bildirmiştir. Fakat 1918-1920 yılları arasında ana petrol sanayisinin kontrolü bağımsız Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nde (ADC) ve Kafkasya coğrafyasını kontrol eden anti-Bolşevik Beyaz Ordu'nun elinde bulunmuştur. Bolşevik ordusunun Kuzey Kafkasya'da zaferler kazanması, iç karışıklıkların baş göstermesi ve Nisan 1920'de ADC'nin varlığının sona ermesi ile eski Çarlık Rusyası'nın petrol sanayisi bu defa da Sovyet kontrolü altına alınmıştır. Yeni kurulan Sovyetler Birliği'nin gereksinim duyduğu ürünleri dışarıdan alabilmesi için Bakü bölgesinde üretilen petrolün Avrupa'ya satılabilmesi için bazı imtiyazlar verilmiştir. Eylül 1921 tarihinde Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin aldığı kararla Azerbaycan Petrol Komitesi *Azer-Petrol* enerji şirketine dönüştürülmüştür. Bununla birlikte Azerbaycan petrolü Gürcistan üzerinden demiryolu ile Karadeniz'e taşınarak buradan da Türkiye vasıtasıyla Avrupa pazarlarına satılarak, karşılığında Birlik'in ihtiyaç duyduğu ürünler temin edilmiştir. Azerbaycan petrolü kısa sürede Almanya, Hollanda, Belçika, Fransa, İtalya, İspanya gibi ülkelerde ün kazanmıştır (Aslan, 1997: 177).

1920-1950 döneminde petrol üretimi daha önceleri olduğu gibi üç bölgede yoğunlaşmıştır: Bakü, Grozni ve Emba. Sovyetler'in petrol sanayisini millileştirmesinin ardından petrol şirketleri, temel Sovyet petrol pazarlama birliğini oluşturan petrol çıkarım tröstleri olarak (Azneft, Grozneft ve Embaneft) birleştirilmiştir. 1921-1930 yılları arası SSCB'de petrol sanayisinin gelişiminde, yabancı şirketlerin ve sahip oldukları gelişmiş teknolojilerinin ve yöntemlerinin büyük rol oynadığı gerçeği unutulmaması gerekir. British Petroleum, Standard Oil ve Amerikan Barnsdall, İtalyan-Belçikalı, Japon, Alman ve diğer Batılı petrol şirketlerine Sovyetler Birliği petrolünün üretimi ve ihracatı konusunda imtiyaz hakkı tanınmıştır. 1930 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği'nde çıkartılan petrol miktarı 1901 yılının ardından ilk defa 10,2 milyon tona ulaşmıştır. 1935'e kadar imtiyazlarını Batum'da tutan Standard Oil ve 1944'e kadar Sakhalin'de elinde tutan Japon firmaları hariç, tüm yabancı firmaların imtiyazları ellerinden alınmıştır. Petrol sanayisinde Batılı şirketlerle birlikte çalışma sürecinin sona ermesi, Sovyet petrol sanayisinin merkezi planlı ekonomi ile bütünleşmesi sağlanmıştır (İsmailov, 2001: 21-22).

II. Dünya Savaşı döneminde Azerbaycan SSCB için ana petrol kaynağı ve Sovyet ordularının esas yakıt kaynağı olmuştur. 1941-1945 arasında SSCB petrol üretiminin %63.2'si Azerbaycan'da gerçekleştirilmiştir ve bu üretimin Almanlara karşı kazanılan Sovyet galibiyetindeki rolü vurgulanmaktadır (Şahin ve Hasanov, 2018: 216). Bakü ordunun kullandığı petrolün %70-75'ini, uçak yakıtının %80-90'nını ve deniz kuvvetleri için kaliteli ağır yağı tedarik etmiştir. Miktar olarak, Bakü petrocüleri bu dönemde 75 milyon ton petrol, 22 milyon ton gazolin ve başka petrol yan ürünleri üretmeyi başarmışlardır (Gouliev, 1997: 36-37).

Karada petrol alanında yaşanan keşiflerin yanı sıra denizde de 1935 yılında aramalar başlamıştır. SSCB'de ilk kez 1944 yılında Bakü'de kıyı şeridinde 100 km mesafede *petrol taşları* adı verilen petrol sahaları kurulmaya başlanmıştır. Beş yıl sonra Kasım ayında, Hazar Denizi'ndeki ilk kuyudan petrol üretimi gerçekleştirilmiştir (İsmailov ve İbrahimov, 1991: 76). 1966'da ise *Sangachal-Deniz* sahası zengin petrol ve gaz kaynaklarıyla üretim hayatına başlamıştır. 1970 yılının ortasına gelindiğinde,

SSCB'de gerçekleştirilen petrol ticareti ile bunun için ihtiyaç duyulan malzemenin üçte birinin üretimi (petrol çıkartılmasında kullanılan teknolojinin %70'i olmak üzere) Azerbaycan'da gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan petrol sanayisinin var oluşundan itibaren 1990'ların ilk yıllarına kadar üretilen petrol miktarı 900 milyon ton olmuştur. Bunun 564 milyon tonu Sovyetler zamanında üretilmiştir. En eski petrol sahaları, Ramani, Sabunçu, Surakhanı, Binagadi ve Bibiheybet en büyük katkıyı sağlayan petrol kuyularına ev sahipliği yapan bölgelerdir (Gouliev, 1997: 37).

1.2.1. Ural-Volga Bölgesi

Ural-Volga bölgelerindeki petrol yatakları, 1932 yılından itibaren gelişmeleriyle birlikte SSCB petrol sanayisinin yeni üssü haline gelmeye başlamıştır (Kolchin, 2001). Bakü petrol bölgesinin aşırı kullanılması sonucu ve kademeli olarak rezervlerin tüketilmesi, Sovyetler Birliği sınırları içerisinde yeni petrol yataklarının araştırılmasına neden olmuştur. 1920'lerin sonları ve 1930'lu yılların başından itibaren Ural bölgesinde petrol keşiflerine başlanmış ve bu bölge *İkinci Bakü* olarak adlandırılmıştır. 1929'da Yakın Urallar'da Verkhne-Chuskova kasabası yakınlarında ilk petrol kuyuları keşfedilmiştir. 1932 yılında Bashkiriya'daki en büyük yatak olan Ishimbaisk petrol yatağının açılışını, 1937'de Tuimazinsk alanı takip etmiştir. Başkurdistan'ın petrol sanayisindeki hızlı ilerleyişiyle ilk dönem sonunda (1932-1945) 12 milyon ton olan petrol üretimi, ikinci dönem sonunda (1946-1947) 47,8 milyon tona ulaşmıştır. İkinci Bakü'nün bir başka kolu olan Tataristan'da ise oldukça büyük petrol yatakları açılarak ilk endüstriyel petrol 1943 yılında elde edilmiştir. 1946'da Bavlisky yatağında verimli bir kuyudan günde 500 ton petrol üretimi yapılmıştır (Gouliev, 1997: 38).

1940 yılının ikinci yarısından itibaren, Orta Volga bölgesinde kayda değer büyüklükte petrol rezervleri bulunmuştur. Bu büyük keşiften itibaren Sovyet idaresi bir doğu yönelimine girecek, örneğin İran sınırına yakın olması nedeniyle hassas konumda olan Bakü'den farklı olarak bu bölgeyi bir *iç petrol üssü* haline getirmeye karar vermiştir (Nazaroff, 1941: 81). Bu rezervler genelde 1959'dan sonra Birliğin petrol üretiminde üçüncü sırada olan Kuibyshev vilayetinde bulunmaktaydı. 1965'te Ural bölge-

sinin Tataristan ve Başkurdistan bölümlerinde üretilen toplam petrol Birlik içerisinde üretilen petrolün %72'sine eşdeğer olmuştur. Tüm bu gelişmelerle 1955-1960 arasında Sovyetler Birliği'nin petrol üretimi yaklaşık iki katına çıkmış, 1950'lerin sonunda Sovyetler Birliği Venezuela'yı geçerek küresel petrol üretiminde ABD'den sonra ikinci sırada yer almış, fiiliyatta Sovyet petrol üretimi toplam Orta Doğu üretiminin dörtte üçünü oluşturan düzeye yükselmiştir (Ermolaev, 2017).

Petrol'ün dünya pazarlarına sağlamış olduğu finansal gelir, Sovyetler Birliği'nde bu alanda bilimsel-teknolojik gelişmeleri uyarmış, ekonominin gelişiminin önünde duran en önemli sorunların çözümünü sağlayarak ve Birliğin güvenliğini güçlendirerek, Sovyet sanayisinin modernleşerek yeniden yapılanması için yapı taşı oluşturmuştur. Doğu Avrupa'nın sosyalist ve Batı'nın bağımsız ülkelerine göre SSCB'nin dünya arenasındaki konumu kuvvetlenmiştir (Gouliev, 1997: 39). Volga-Ural bölgesinde petrol alanında yaşanan gelişmelerde Bakü petrolcülerinin etkisi de göz önünde bulundurulmalıdır.

1.2.2. Batı Sibirya Bölgesi

Sıvı yakıtların farklı kaynaklarının bulunmasının önemi olduğu kadar, eski ve yeni enerji kaynaklarının yeniden bölüştürülmesi de Sovyetler Birliği'nin petrol sanayisinin kapsamlı bir şekilde, bölgesel olarak, yeniden organize olmasının yolunu açmıştır. II. Dünya Savaşı öncesi dönemde, Kafkasya (Bakü bölümü ve Kuzey Kafkasya'nın petrol yatakları) SSCB'nin ana petrol tesislerine ev sahipliği yapmış olsa da 1950'lere gelindiğinde bu durum gitgide Volga-Ural bölgelerine kaymaya başlamış ve bu bölgenin petrol yataklarının bitme sinyalleri vermeye başlaması sonrası, petrol kaynakları arama yönü Batı Sibirya'ya doğru kaymıştır. Batı Sibirya petrol bölgesi, keşfinin ardından kısa sürede Sovyet tarihinin en büyük petrol üretim bölgesi haline gelecektir (Ermolaev, 2017). Eylül 1959'da Tynmen vilayetine bağlı Kanti-Mansiisk bölgesinin Shaim köyünde ilk petrol keşfedilmiştir. İki yıl sonra Azerbaycanlı jeolog Farman Salamanov tarafından Shaima'dan 700 km uzaklıkta, Megionsk adı verilen petrol yatağı keşfi gerçekleştirilmiştir. Zaman ilerledikçe 1963'ten 1965'e kadar dönemde ise aynı petrol bölgesinde, Salamanov, Samotlorsky ve Beloozernoe'de, 1969-1979 yılları ara-

sında milyarlarca ton petrol rezervine sahip yataklar keşfedilmiştir. 1978 yılında Batı Sibiryta petrol kaynaklarından, SSCB topraklarında çıkartılan petrolün %44'ü bu bölgede üretilmiştir (Gouliev, 1997: 40).

O tarihten itibaren Sakhalin adasındaki son keşiflerle birlikte petrol kaynaklarının art arda birçok bölgede bulunması Sovyetler Birliği dünyanın en fazla petrol üreten ülkesi konumuna gelmesini sağlamıştır. 1960-1980 arasında petrol alanında yaşanan hızlı gelişmelerin ana kaynağı Batı Sibiryta ve Ural Dağları bölgelerindeki üretimle doğrudan bağlantılıdır. Sovyet'lerde günlük petrol üretimi 12,05 milyon varille pik noktasına 1987-88 yıllarında ulaşmıştır (Bayar, 2008: 44).

Bu yeni petrol yataklarının keşfedilmesi Sovyetler Birliği'nde petrol politikalarında köklü değişimlere yol açmıştır. Artık petrol sanayisi için merkezden ayrılan yatırım miktarının ve teknolojinin büyük oranı eski yataklara değil bu yeni yataklara yönlendirilmiştir. Dünya çapında meşhur olan Batı-Sibiryta enerji yatakları bu enerji politikalarının sonucudur. Sovyetler Birliği'nde gelişen teknolojik yapı ve mevcut yatakların giderek azalması petrol alanında yeni yerlerin keşfiyle sonuçlanmıştır. Bu doğrultuda aşağıdaki tabloda Birlik sınırları içerisinde 1913-1975 yılları arası dönemde petrol üretimi gerçekleştirilen farklı bölgeler gösterilmiştir.

Yıl	1913	1949	1950	1960	1970	1975
SSCB'nin tüm bölgeleri	100	100	100	100	100	100
Avrupa Kısmı	97,0	93,7	86,5	92,8	81,9	63,4
Volga-Ural Bölgesi	-	5,8	29,3	70,7	57,1	42,6
Kafkas Kısmı	97,0	86,5	55,3	20,1	18,0	13,7
Baku	86,0	75,0				
Kuzey Kafkas	11,0	11,0				
Kazakistan ve Orta Asya Cumhuriyetleri	3,0	4,8	11,7	6,1	7,9	10,4
Sibiryta Bölgesi	--	--	--	--	9,0	25,2

Tablo 2. Sovyetler Birliği'nde Bölgesel Petrol Üretimi- % (Gouliev: 1997: 41)

Doğal gaz ise ilk olarak yine Batı Sibiryaya bölgesinde 1953'te çıkarılmıştır. Beryozovo'da bulunan gaz ve beraberindeki petrolün ardından başka yataklarda da gaz keşfedilmiştir, ancak gaz yataklarının bir ana gaz boru hattını planlamak ve geliştirmek için yetersiz olduğu düşünüldüğünden, gazın endüstriyel kullanımına yönelik planlar 1965 yılına bırakılmıştır (Er-molaev, 2017). Bununla birlikte başlamış olan doğal gaz üretimi Sovyetler Birliği döneminde 1960 yılında 24 milyar m³, 1970 yılında 83 milyar m³ ve 1980 yılında 254 milyar m³ olarak gerçekleşmiştir (Locatelli, 2017).

SSCB, dağılmadan önce dünyanın en zengin enerji kaynaklarına sahip ülkelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Elde edilen kaynaklarda belirtildiğine göre, SSCB döneminde Rusya'nın petrol rezervi 61 milyar varil, doğal gaz rezervi ise 42,2 trilyon m³ olarak kayıtlara geçmiştir. Bu rezervler dünyadaki belirtilen petrol ve doğal gaz rezervlerinin ayrı ayrı %11,6'sına ve %43,1'ine eşittir (Sailımu, 2014: 5). SSCB döneminde petrol sanayisi ve petrol bulunan bölgelerde devam eden gelişmeler ışığında, Rusya'nın önemi jeopolitik ve jeo-ekonomik yönden kaçınılmaz bir hal almıştır.

Petrol ve gazın ikiz uzantıları, Rus ekonomisinin motor gücünü oluşturmakta ve bu enerji kaynaklarının ihracatından elde edilen gelirlerdeki artış, savunma sanayinin olduğu kadar, sosyo-ekonomik ve bilimsel-teknolojik gelişmelerdeki içsel sorunların giderilmesine de zemin hazırlamıştır. Bunun dışında Batı Bloğu devletlerindeki kardeş rejimlerin güçlendirilmesinin ve Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkelerindeki Rus-devrimi taraftarlığının ve ulusal-özgürlük hareketlerinin de çözümüne izin vermiştir. Sosyalist ülkelerin Rus enerji sektörüne özgür girişten faydalanması ve memnuniyet verici koşullar altında, ucuz Rus petrolü için tüketim maddelerin değiş-tokuş imkânı, Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi'nin (COMECON) kurulmasının ardında yatan esas nedenler olarak görülmektedir (Gouliev, 1997: 42-43).

20. yüzyılın sonlarına doğru Orta Doğu'da petrol krizi patlak verdikten sonra, SSCB uluslararası enerji piyasasında dikkatleri üzerine toplamaya başlamıştır. SSCB, ham petrol üretiminin %20 civarındaki kısmını ihraç etmiş ve ihracat ölçөгünü

1980’de 117 milyon tona yükseltmiştir. 1988 yılına gelindiğinde ise 144 milyon 200 bin tonla tarihi zirvesini görmüştür. Enerji ihracatı, özellikle Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi ve Batı ülkelerine gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu ihraacatın yaklaşık %60’lık kısmı COMECON’a, %40’ı ise Batı ülkelerine sağlanmıştır. 1980’li yılların sonlarına doğru SSCB’nin toplam ihracat gelirleri 500 milyar dolara ulaşmıştır. Hızla genişleyen ihracat ölçeği aynı zamanda SSCB’nin ileriki dönemleri için tehlike çanlarının çalınmasını da beraberinde getirmiştir. SSCB’nin ekonomik yapısı büyük oranda dengesini kaybetmiştir. Yakıt ve enerji ürünlerinin Rus ithalat değerindeki oranı 1970’de %18’iken, 1980 yılında %46,9’a yükselmiştir. 1985’e gelindiğinde ise oran %52,7’e ulaşmıştır. Bu durum Sovyetler Birliği’nin ekonomik yapısını enerji ihracatına bağımlı hale getirmiştir. Bu durumun sonucu olarak, dünya piyasalarındaki enerji fiyatlarının artış ve düşüşleri Sovyet ekonomisine büyük oranda etki göstermiştir (Sailımu, 2014: 5-6). 1949-1990 arası dönemde SSCB’nin petrol üretimi aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Yıl	Üretim	Yıl	Üretim
1940	33,5	1985	595
1944	190	1988	624
1958	113	1989	607
1972	400	1990	570
1980	603	---	---

Tablo 3. 1949-1990 SSCB’nin Petrol Üretimi- Milyon Ton (Gouliev, 1997: 47)

Gouliev’in de belirttiği üzere devasa petrol ve doğal gaz rezervlerinin ve bundan elde edilen yüksek miktardaki nakit gelirin, SSCB’deki gerekli ekonomik reformlarının yürütülmesinin önünde engel oluşturduğu ve bu reformları bazen ileriki yıllara ertelediği iddiaları mevcuttur. Fakat SSCB’nin varlığının sona ermesindeki asıl neden, reformları devam ettirmedeki yetersizliği olmuştur. Petro dolarlar, yalnızca krizin darbesini yumuşatmış ve Birliğin çözülmesini ertelemiştir (Gouliev, 1997: 47).

2. Rusya'nın Enerji Kaynakları ve Ticareti

Rusya Federasyonu günümüzde küresel enerji arenasının en önemli aktörlerinden biri olmaya devam etmektedir. Rusya ister petrol, ister doğal gaz rezervlerinin zenginliğinin yanı sıra, bu kaynaklara yönelik oldukça başarılı politikalarıyla da enerji alanının belirleyici oyuncularını arasında ilk sıralarda yer almaktadır (Pamir, 2017: 271).

Dünya'da yaşanmakta olan sıcak ve soğuk savaşların temelinde, devletlerin temel ihtiyaç duydukları enerji kaynaklarının üretimi, taşınması ve giderek önem kazanan enerjinin piyasasını kontrol altında bulundurma çabaları bulunmaktadır. Rusya 20. yüzyılda iki defa parçalanma süreci yaşamıştır. İlki 1917 yılında gerçekleşen Ekim devrimi ile Çarlık Rusya'nın yıkılması, diğeri ise 1991 yılındaki Sovyetler Birliği'nin dağılmasıdır. Bu dağılmanın ana nedeni etnik veya azınlık sorunlarının fazlaşmasından ziyade merkezi hükümetin ekonomi politikalarının başarısızlığından dolayı yönetimdeki oluşan boşluklar olarak görülmektedir (Kamalov, 2004: 17). Sovyetler Birliği'nin dağılması iki kutuplu dünyadaki güç dengelerinden birisinin yok olmasıyla enerji bakımından yakın çevresi olan Orta Asya ve Hazar Havzasındaki kontrolü kaybetmesi ve bu alanlarda oluşan güç boşluğunun Soğuk Savaşın bitmesiyle uluslararası alanda tek büyük güç olarak kalan ABD'nin bu coğrafyalar üzerindeki etkisini arttırmaya başlamıştır.

Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasının ardından petrol ve doğal gaz sektörlerinde yaşanan sürece bakıldığında, halen Rusya'nın petrol ve doğal gaz üretiminin büyük oranda ülkenin yerli (devlet) enerji şirketleri tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Dağılmanın ardından gelen ilk yıllarda, özellikle petrol sektöründe özelleştirmeler (Boris Yeltsin dönemi) yaşandıysa da sonraki yıllarda (Vladimir Putin dönemi) petrol ve doğal gaz sektörlerinde yeniden devlet kontrolü sağlanmıştır. Birliğin parçalanmasının hemen ardından Batılı enerji şirketleri yeniden eski Sovyet Cumhuriyetleri'ne yönelmişlerdir. Bu yatırımların belirli bir kısmı Kazakistan ve Azerbaycan gibi eski Birlik üyeleri ülkelerinde mevcut sahalarda üretim artışlarının yanı sıra, yeni sahaların keşfedilmesiyle birlikte üretim alanlarının artması ile sonuçlanmıştır (Pamir, 2017: 330).

SSCB'nin ardından merkezi bir ekonomik sistemi terk eden ve kendisini Sovyetler Birliği'nin devamı olarak nitelendiren Rusya Federasyonu için ekonomik geçiş dönemi başlamıştır. Bu geçiş döneminin ilk aşaması olan 1991-1998 arasında Rusya'nın GSMH'si %30 oranında düşmüş ve yüksek enflasyonun söz konusu olduğu bir evre yaşanmıştır (Varol Sevim, 2014: 88). Başkan Yeltsin'in şok tedavi yöntemi diye adlandırdığı hızlı özelleştirme, yerel yöneticilerin yeni burjuvaziye (oligarklara) dönüştüğü, devletin sahip olduğu doğal kaynakların acımasızca talan edildiği ve milli servetin belirli kişilerin elinde toplandığı, fiyatların aşırı yükselip buna karşın ücretlerin sabit kaldığı ve üretimin deyim yerindeyse durma noktasına geldiği bir ekonomik buhranı beraberinde getirmiştir. 1998 yılında baş gösteren ekonomik kriz ile ülkenin artık borçlarını ödeyemez duruma gelmesi, çöküşün dip noktasını oluşturmuş, bu durumun sonucu olarak Başkan Yeltsin 1999 yılı sonunda istifa etmek zorunda kalmıştır (Taymaz, 2005: 4).

Bağımsızlık sonrasında Rusya Federasyonu'nun yürütme-ye başladığı dış enerji politikası, genel dış politikasının ana ayağını oluşturmaktadır. İktidara gelen Putin'in bakış açısına göre eğer ülke ekonomik ve sosyal alanlarda gelişme gösteremezse yeniden bir büyük güç olma ihtimalinin kalmadığı gibi, tarih sahnesinden de silinmeye mahkûmdur. Dolayısıyla Putin liderliğindeki Rusya dış politikasını ve enerji politikasını deyim yerindeyse birleştirerek ulusal çıkar adına enerji kartını zamanı geldiğinde aktif bir şekilde kullanmaktan geri durmamıştır. İlk başkanlık döneminde Rusya ekonomisinde dünyada yüksek seyreden petrol ve doğal gaz fiyatlarından olumlu yönde etkilenerek ülke ekonomisine gelir sağlamıştır. Ancak bu durum Rus ekonomisini enerji kaynaklarının ihracatına ve yeni boru hatlarının inşa edilmesine bağımlı kılarken, bir diğer taraftan da enerji ihracatından gelen sıcak paraya mahkum etmektedir (Varol Sevim, 2014: 91).

Rusya 2020 yılı sonu itibariyle dünyada ispatlanmış doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %19,9'una (37.4 trilyon m³), petrol rezervlerinin %6,2'ine (14.8 milyar ton), kömür rezervlerinin ise %15,1'ine (162.166 milyar ton) (BP: 2021: 16, 34, 46) ve belirli bir miktarda diğer enerji kaynaklarına sahiptir. Kendisinin özellikle Avrupa devletleri karşısında büyük avantaj sağlamasına

neden olan sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynakları, Putin yönetimiyle birlikte dış politikada etkin bir şekilde kullanılmaktadır.

Rusya'nın toplam GSYİH'si 1,70 trilyon dolardır. Yıllık ihracatı 435,7 milyar dolar, ithalatı ise 252,1 milyar dolardır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, agis, 2020). 2018 yılı Rusya Federal Gümrük Servisi verilerine göre petrol ihracatından 128 milyar dolar, doğal gaz ihracatından ise 49,1 milyar dolar kazanç elde etmiştir. Bunun yanı sıra sıvılaştırılmış doğal gaz ihracatından ise 7,6 milyar dolar gelir sağlamıştır. Rusya'nın bu kaynaklardan 2018 yılı toplam geliri ise 185,7 milyar doları bulmuştur (Bloomberg, agis, 2019).

Rusya, 2016 yılında dünyada ham petrol üretimi açısından birinci ve doğal gaz üretimi bakımından da ikinci sırada yer almıştır. Rus ekonomisi büyük oranda hidrokarbon kaynakları olan petrol ve doğal gaza bağlıdır. Öyle ki bu kaynaklar federal bütçe gelirlerinin 1/3'den fazlasını oluşturmaktadır (EIA, agis, 2017). Enerji, Rusya Federasyonu'nun ekonomik lokomotifidir ve bütçe gelirlerinin %50'den daha fazlasına kaynak sağlamaktadır. Petrol ve doğal gaz enerji kaynaklarının ihracatı büyük oranda Avrupa'ya gerçekleştirilmektedir.

Hidrokarbon enerji kaynaklarına sahip olan Rusya ihracatçı konumda iken, bu enerji kaynaklarına ihtiyaç duyan AB tüketicisi konumdadır. Her iki aktör enerji bazlı anlaşmalar geliştirirken ekonomik ve siyasi önceliklerini göz önünde bulundurarak hareket etmek istemektedirler. Rusya ve AB arasında enerji ilişkileri Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonraki sürece tekabül etmektedir. Orta Doğu coğrafyasında mevcut savaş durumunun aralıklarla devam etmesi enerjiye ihtiyaç duyan AB'nin alternatif piyasalara ve kaynaklara yönelmesini zorunlu kılmıştır. Rusya'nın AB ile komşu olması aynı zamanda AB'nin en büyük enerji ihracatçısı olmasını sağlamıştır. 2020 yılının ilk yarısı itibariyle Rusya'nın AB petrol ithalatı değerindeki payı %25,5 ve doğal gaz ithalatı değerindeki payı %43,4 olarak gerçekleşmiştir (Eurostat, 2021). Rusya'nın ve dünyanın en büyük doğal gaz üreticisi olan Gazprom üretmiş olduğu 540 milyar m³ doğal gazın %25'ini Avrupa'ya ihraç etmektedir ki bu da toplam gelirin %75'ine tekabül etmektedir (Çaşın ve Kısacık, 2018: 210). Avrupa'nın açık ara en büyük doğal gaz tedarikçisi

konumunda bulunan Rusya, Gazprom Export tarafından 2019 yılında Avrupa ülkelerine toplam 198,97 milyar m³ gaz tedariki gerçekleştirmiştir. Bu arzın %77'si (153,39 milyar m³) Batı Avrupa ülkelerine (Türkiye de dahil), geriye kalan %23 (45,58 milyar m³) kısmı ise Orta Avrupa ülkelerine sağlanmıştır. Aşağıdaki tabloda ise ülkeler bazında doğal gaz ihracatı yer almaktadır:

Batı Avrupa Ülkeleri	Milyar m ³	Doğu ve Orta Avrupa Ülkeleri	Milyar m ³
Avusturya	16.28	Bulgaristan	2.39
Belçika	2.42	Bosna Hersek	0.24
B. Krallık	10.32	Macaristan	11.26
Almanya	57.01	Polonya	9.73
Yunanistan	2.41	Romanya	0.99
Danimarka	1.67	Kuzey Makedonya	0.30
İtalya	22.10	Sırbistan	2.13
Hollanda	8.87	Slovakya	7.27
Türkiye	15.51	Slovenya	0.34
Finlandiya	2.46	Hırvatistan	2.82
Fransa	14.04	Çek Cumhuriyeti	8.11
İsviçre	0.27		

Tablo 4. 2019 Gazprom Export'un Avrupa'ya Doğal Gaz İhracı (Gazprom Export, agis, 2019)

AB ekonomik anlamda büyüme sağladıkça ve coğrafi anlamda genişledikçe Rusya Federasyonu'na enerji anlamındaki bağımlılığı artmıştır. Her iki aktör de ileriki zamanlar için enerji alanında birbirilerine bağımlı kalmama adına politikalar geliştirmektedirler. Enerji nakli özellikle boru hatları vasıtasıyla hayata geçirilmektedir. Rusya Avrupa'ya doğal gaz sevkinde büyük oranda tekel konumundadır. AB için enerjinin güvenilir kaynaklardan, uygun fiyatlarla ve aralıksız bir şekilde taşınması oldukça önem arz ederken, Rusya Federasyonu açısından da talep güvenliği mühim bir yere sahiptir. Bu doğrultuda her iki aktörün de taleplerine cevap veren, sürekli enerji akışında tercih edilen uygun fiyatlı, en güvenceli yol boru hattı sistemleridir (Yurtsever, 2019: 48).

Rusya Federasyonu'nun Avrupa'ya doğal gaz ihracatının yaklaşık %25'lik bir kısmını taşıyan Yamal-Avrupa I Doğal Gaz Boru Hattı'nın toplam kapasitesi yıllık 33 milyar m³ ve uzunluğu 4200 km'dir (Uluatam, 2010: 63). 1967 yılında Sovyetler

Birliği döneminde inşa edilmiş ve yıllık taşıma kapasitesi 100 milyar m³ olan Kardeşlik Doğal Gaz Boru Hattı ise Ukrayna üzerinden geçerek Slovakya'da iki ayrı kola ayrılmaktadır. Bu hattın kollarında biri Çek Cumhuriyeti'ne, bir diğeri de Avusturya'ya gitmektedir. Rusya-AB arasında bir diğeri hat olan Kuzey Akım Doğal Gaz Boru Hattı, iki aktör arasındaki enerji güvenliğini sağlaması adına Ukrayna ve Beyaz Rusya'ya olan bağımlılığı azaltarak transit geçiş güzergahına sahip olma fırsatı sunmaktadır. Baltık Denizi'nin tabanına dönecek olan boru hattıyla genişletilerek Avrupa pazarlarına ulaştırılacak olan bu hattın yıllık taşıma kapasitesi 55 milyar m³'dür (Gazprom Export 2021c). Gazprom yönetim kurulu başkanı Aleksey Millerin yapmış olduğu açıklamada Kuzey Akım 2 doğal gaz projesinin inşaat aşamasının tamamlandığı ve yıl sonuna kadar bu boru hattı üzerinden doğal gaz akışının sağlanabileceğini açıklamıştır. Yaklaşık olarak 10 milyar Euro maliyetindeki bu proje Rusya'nın Avrupa pazarına gaz akışı sağlayan en önemli hatlarından biri olacaktır (Euronews, agis 2021).

Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı'nın yapımına 15 Aralık 1997 tarihinde 25 yıllığına BOTAŞ ve Gazprom Export şirketlerinin imzladıkları anlaşma ile başlanmıştır. Bu hat Rusya'dan başlayarak Karadeniz'in tabanından Türkiye'ye ulaşmaktadır. Yıllık 16 milyar m³ doğal gazı Türkiye'ye taşıyan bu hat, Avrupa'nın enerji arz güvenliği konusunda Türkiye'yi önemli bir konuma yükseltmiştir (T.C. ETKB, agis, 2020). Toplam uzunluğu 1273 km olan bu hatla 20 Şubat 2003 tarihinden itibaren Türkiye'ye gaz akışı sağlanmaktadır.

Northern Lights Doğal Gaz Boru Hattı; Avrupa Birliği'nin kullanmakta olduğu doğal gazın %23'e yakın bir kısmını karşılamaktadır. Toplamda 7377 km uzunluğunda olan hattın 2500 km'lik kısmı doğal gazın doğrudan AB'ye taşınması için kullanılmaktadır. 1983 yılından beri tam kapasitede çalışmaya başlayan hattın taşıma kapasitesi yıllık 51 milyar m³'tür Fakat artık eskimiş olduğundan daha düşük miktarda taşıma yapılmaktadır (Goyushov, 2019). Rusya, Soyuz Doğal Gaz Boru Hattı ile Kazakistan ve Türkmenistan'dan ucuz fiyata satın almış olduğu doğal gazın Avrupa ülkelerine ihracatını gerçekleştirmektedir. Yıllık taşıma kapasitesi 32 milyar m³ olan boru hattı Ukrayna sınırları içerisinde iki kola ayrılmaktadır. Bu kollardan ilki Mol-

dova-Romanya-Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye gelirken bir diğer kolu da Transgas hattına bağlanmak suretiyle Çek Cumhuriyeti'ni geçerek Almanya'ya kadar uzanmaktadır (Uluatam, 2010: 64). Türkiye ile Rusya arasında 2016 yılında imzalanan anlaşma çerçevesinde inşasına başlanan TürkAkım Boru Hattı ile Türkiye ile birlikte Güneydoğu Avrupa'ya da doğal gaz sevkiyatı sağlanması planlanmıştır (Gazprom, 2021). 8 Ocak 2020 tarihinde projenin Türkiye ayağı açılmıştır. Toplamda yıllık 31,5 milyar m³ doğal gaz taşıma kapasiteli bu hattan akışı sağlanan doğal gazın 15,75 milyar m³'ü Türkiye'ye verilmektedir. Bu hatlar dışında Rusya enerji kaynaklarını birçok boru hattı ve tankerler vasıtasıyla ihraç etmektedir.

Rusya Federasyonu Avrupa ve batı yönü dışında Kuzey-Doğu ülkeleri ile de enerji alanında iş birlikleri imzalayarak petrol ve doğal gaz ihracatı gerçekleştirmektedir. Özellikle Çin, Japonya ve her iki Kore Rusya ile enerji alanında iş birlikleri geliştirmektedirler. Bu durum karşısında Rusya da sadece Avrupa pazarına bağımlı kalmanın gelecekte risk oluşturacağını bildiğinden bu ülkeler ile enerji ticaretinde sıkı iş birlikleri kurmaya yönelik politikalar geliştirme konusunda adımlar atmaktadır. Moskova'nın bakış açısına göre Rusya'nın Uzak Doğu bölgesinin ekonomik anlamda kalkınması ile Kuzey Doğu Asya bölgesi enerji kaynakları, enerji arz-talep bağlamında iç içe geçmiş konumdadırlar. 2030 yılında, 10 milyon varil petrol ithalatı hacmine ulaşması beklenen Çin yükselen enerji talebi konusunda bölgenin en başlıca aktörüdür (Varol Sevim, 2014: 93).

Rusya açısından ülkenin doğu istikametine doğru inşa edilecek olan petrol ve doğal gaz boru hatları, Kuzey Doğu Asya enerji pazarına girebilmek ve bölgeyi kalkındırabilmek için temel araçlardır. Rusya'nın *Doğu rotası* olarak da adlandırılan bu yönelim, Putin'in özellikle önem verdiği girişimlerden biridir (İşeri, 2016). Bu bağlamda Putin'in 2002 yılındaki konuşmasında Doğu Sibiry petrol boru hattının Rusya'nın Uzak Doğu bölgelerinin çıkarları da göz önünde bulundurularak yapılmasının elzem olduğunun vurgusunu yapmıştır. Doğal gaz boru hatları ve LNG sektörünün de büyümeye devam etmesi hem Rusya'nın uzak doğusu için hem de Uzak Doğu pazarına girebilme adına stratejik önemdedir. Ülkenin Sakhalin adasında ve Vladivostok bölgesindeki doğal gaz rezervleri ihracat yönünden oldukça

önemli potansiyellere sahiptir. Rusya ve Çin arasında petrol ticareti 2001 yılında her iki ülke başkanlarının katılımı ile imzalanan *İyi Dostluk ve Komşuluk Anlaşması*'na dayanmaktadır. Doğu Sibirya-Pasifik petrol boru hattının (ESPO) tamamlanmasına kadar Rusya Çin'e petrol ihracatını tren yolu ile gerçekleştirmiştir. ESPO'nun hizmete girmesi iki ülke arasındaki petrol ticaretinin gelişmesini sağlamıştır. İkinci Rusya-Çin petrol boru hattı 31 Aralık 2018 yılında faaliyete başlamıştır. Böylelikle Çin Rusya'dan ithal ettiği petrolü iki katına çıkarabilecek. Günde ortalama 600 bin varil, yılda ise 30 milyon ton petrolü taşıyacak olan bu hat Rusya'nın Asya pazarına daha çok enerji ithal etme politikalarında başarılı olduğu anlaşılmaktadır (Bloomberg, agis, 2018). 2 Aralık 2019 tarihinde inşası tamamlanan 3000 km uzunluğundaki Sibirya'nın Gücü doğal gaz boru hattı, toplam değeri 400 milyar dolar olan ve 30 yıllığına yapılan bir anlaşmadır. Anlaşmayla birlikte her yıl Çin'e 38 milyar m³ doğal gaz taşınabilecektir. Bu hattın tam kapasiteyle çalışmaya başlaması ise 2025 yılında planlanmaktadır (BBC Türkçe, agis, 2019).

Tam anlamıyla bir ada ülkesi olan Japonya da enerji kaynakları bakımından dışa bağımlı bir ülkedir. İhtiyaç duyduğu petrol ve doğal gazı Orta Doğu ülkelerinden ve Rusya Federasyonu'ndan karşılamaktadır. Ülkenin enerji talebi açısından Orta Doğu kaynaklarına bağımlı olması gelecek yıllar için risk faktörü oluşturmaktadır. Rusya'nın enerji ticaretinde Japonya'nın payı artma eğilimindedir. İki ülke arasındaki enerji alanında iş birliği 1990 sonrası döneme tekabül etmektedir. Ülkeler arasında boru hattının olmaması LNG sektörünün büyümesini sağlamıştır. Bu bağlamda her iki ülke arasında devlet ve özel şirketler aracılığı ile enerji projeleri geliştirilmektedir. Rusya'nın doğal gaz alanında en büyük özel şirketi olan Novatek Kuzey Kutbu'ndaki Yamal LNG (sıvılaştırılmış doğal gaz) projesinden Japonya'ya ilk teslimatın gerçekleştiğini geçtiğimiz yıllarda açıklamıştır (Akşam, agis, 2019). Rusya'nın her iki Kore ile de enerji alanında iş birliği kurma süreçleri devam etmektedir.

3. Rusya'nın 21. Yüzyılda Enerji Stratejisinin Gelişimi

Rusya'da 7 Mayıs 2000 tarihinde devlet başkanı seçilen Vladimir Putin'le birlikte geniş çaplı değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Gerçekleştirmiş olduğu merkeziyetçi politikalar

sayesinde ülke içerisindeki kontrol mekanizmasını yeniden tesis eden Putin, uluslararası arenada da RF'nin imajının değiştirilmesi konusunda da başarılar kazanmıştır (Özel, 2010: 123-125).

Rusya 1990'lı yıllardan farklı olarak 2000'lerin ilk başlarından itibaren dış politika da uygulama değişikliğine başlamıştır. Ülke ekonomi stratejisini değiştirerek metal, tahıl ve özellikle enerji gibi doğal kaynaklarını geliştirerek ihraç etmeye başlamıştır. Uygulanan bu strateji, Rusya'nın kaldırabileceği ve en azından orta vadede ülkeyi kalkındırabilecek bir ekonomik sistem oluşturmuştur. Gazprom'u özellikle Rus hükümetinin dış politikada bir kolu yapmakla birlikte, doğal gazda Avrupa'yı adeta kendisinden bağımlı duruma getirerek devleti jeopolitik açıdan güçlendirmiştir (Sevim, 2013: 73).

Kremlin dış politikada artık bazı araçlardan daha etkin bir şekilde yararlanmaya başlamıştır. Sovyet sonrası ilk on yıl iç siyasal sorunlarla uğraşan Rusya, Putin faktörüyle birlikte ülkenin yeniden ayağa kalkmasında ve uluslararası arenada yeniden sözü geçen aktör olma adına attığı adımlarda uluslararası ortamın da etkisinin bulunduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Zira ekonomik alanda dünyada yaşanan hızlı gelişmeler nedeniyle, Çin ve Hindistan ekonomilerinin hızlı büyümesiyle enerji taleplerinin artış göstermesi ve enerji kaynaklarının yoğun olarak bulunduğu bölgelerde yaşanan istikrarsızlıklar enerji fiyatlarının yükselmesi ile sonuçlanmıştır (Nogayeva, 2011: 55-56).

Rus ekonomisinin enerji ihracatına olan bağımlılığı nedeniyle, ilk dönemlerde devletin enerji stratejilerinin temel amacı dünya enerji piyasasındaki konumunu güçlendirerek bunu devamlı hale getirmek olmuştur. Bu enerji stratejilerini şu bileşenler özelinde ifade etmek mümkündür (Kantörün, 2010: 93-94):

1. Orta Asya devletleri nezdinde enerji arzı üzerindeki tekel konumunu devam ettirmek.

2. Orta Asya'daki petrol ve doğal gaz enerji kaynaklarının kendi kontrolü dışındaki alternatif boru hatlarıyla dünya piyasalarına açılmasının önünü almak; bu bağlamda enerjiyi daha makul fiyata taşıyacak yeni boru hatları inşa ederek, olası boru hatlarını dezavantajlı konuma getirmek.

3. Yeni boru hattı sistemleri inşa etmek suretiyle Avrupa'daki ihracat yaptığı ülkelere enerji naklini üçüncü ülkeye gerek kalmaksızın gerçekleştirmek.

4. Avrupa pazarındaki enerji dağıtım şirketlerinin Gazprom tarafından satın alınarak, Rusya dışındaki alternatif projelerin önünün alınması.

5. Rusya'nın devlet kontrollü doğal gaz devi olan Gazprom'un tekel konumunun korunması, farklı enerji şirketlerinin Rusya veya Orta Asya'da var olan enerji sahalarını kontrol altında bulundurmasının, üretim ve taşımada söz haklarının olmasının engellenmesi.

6. Katar ve İran'ın enerji üreticilerinin Avrupa pazarlarına girmemesi adına politikaların hayata geçirilmesi.

7. Yabancı doğal gaz üreticilerinin hisselerini satın alarak, bahsi geçen üreticilerin doğal gaz satış politikalarına etki edilmesi.

Rusya'nın 2003 yılında son halini alan *2020 Rus Enerji Stratejisi* başlıklı belgesine kadar tutarlı, etkili, kayda değer dış politika aracı olarak kullanılabilecek bir enerji politikasından bahsetmek neredeyse mümkün değildir. İç ve dış siyasal ortamın da bu zamana kadar bu türden bir aracın oluşmasına olanak sağlamadığı da söylenebilir. Bu zamana kadar mevcut enerji politikaları büyük oranda özel ve bir kısım da devlet şirketlerinin de yer aldığı aktörler tarafından belirlenmiştir. Sovyetler Birliği zamanında olduğu gibi merkezi planlama ve kontrol mekanizmasından bahsetmek mümkün değildir. Bu da Yeltsin dönemi hızlı özelleştirme politikaları çerçevesinde devletin petrol sanayisini özelleştirerek iç ve dış politikada devlet dışı aktörlerin ülke yönetiminde söz edinme haklarını sağlamıştır. Bu minvalde 11 özel şirkete devredilen yapı, merkezi hükümetin denetimi dışında bırakılmıştır. Bu dönem özel şirketlerinin yöneticilerinin, enerji alanında devlet hazinesine para aktaran en önemli aktörler olarak hükümetin karar alma mekanizması üzerinde etki edebildikleri hatta belirleyici konumda oldukları bir dönemdir. Böyle bir durumun ortaya çıkması Sovyetler Birliği döneminde olduğu gibi merkezi bir planlamanın ve kontrol mekanizmasının olmamasından kaynaklanmıştır (Çelikpala, 2007).

Putin yönetimiyle birlikte ademi-merkeziyetçilik ve özelleştirmeden, merkezileştirme ve devletleştirmeye doğru yön değiştirmeye başladığını görmek mümkündür. Ülkenin dış politikadaki en güçlü silahları olan petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarını işleten şirketler sistemli bir şekilde devletleştiril-

meye başlanmıştır. Doğal kaynaklar üzerinde kontrol mekanizmasının sağlanmasının bir yolu devletleştirmeyse, bir diğer yolu da bölgesel yönetimlerin (cumhuriyetler, eyaletler, vb.) yetkilerinin azaltılarak, bölgesel yöneticilerin merkeze daha bağımlı hale getirilmesi olmuştur (Taymaz, 2005: 4-5). Putin iktidarı Enerjiyi etkin bir dış politika aracı olarak kullanma yolunda halen devletin elinde bulunan enerji devi Gazprom'u yeni politika yapım sürecinde merkeze yerleştirerek farklı bir strateji izlemiştir. Aynı dönemde Amerika'nın Irak'ı işgal etmesi enerji alanında artan petrol fiyatları yanında, hem fiyat hem de çevresel faktörler açısından daha uygun olan doğal gazın kullanım alanlarının yaygınlaşması Putin'in izlemiş olduğu enerji politikasını başarılı kılmış ve Moskova'nın bu durum karşısında enerji konusuna daha farklı yaklaşmasına neden olmuştur (Çelikpala, 2007).

2008-2009 ekonomik krizi Rusya açısından az hasarlı bir şekilde atlatılmış olsa da ülkenin petrol üretimi, keşif çalışmaları ve yatırımları etkilenmiştir. Yaşanan bu kriz esnasında Rusya'nın hem iç üretiminin hem de enerji ihracat rakamlarının düşmesi, planlanan bütçe tahminleri etkilenmiş ve 2020 yılına kadarki dönemi kapsayan Enerji Strateji Belgesi'nin güncellenmesi zaruret halini almıştır. Rus enerji sanayisinin en kısa sürede ayağa kaldırılmasını hedefleyen bu plan, hükümet tarafından üç kademeli olarak hazırlanarak 2009'da yeniden yayınlanmıştır. Kısaca; birinci dönem olan 2013-2015 yılları arasında 2008 yılında yaşanan ekonomik krizin etkilerinin bütünüyle ortadan kaldırılması ve üretim alanlarında düşüş yaşanan sahaların yenileri ile değiştirilerek çalışır hale getirilmesiyle enerji sektörünün modernleştirilmesi hedeflenmiştir. 2015-2022 yılları arasındaki ikinci dönemde ise Rusya'nın Uzak Doğu ve Doğu Sibirya bölgelerinde yeni petrol ve doğal gaz yataklarının oluşturulması hedeflenmiştir. Üçüncü ve son aşamayı kapsayan 2022-2030 arası dönemde ise ülke ekonomisine mutlak surette petrol ve doğal gazla birlikte alternatif enerji kaynaklarının da dahil edilerek ekonomi üzerindeki hidrokarbon ihracatının yaratmış olduğu bağımlılığı azaltmak hedeflenmiştir (Barents Observer, 2009'dan akt. Varol Sevim, 2014: 93).

2030 Enerji Strateji belgesinde yer alan bir diğer önemli husus ise, Avrupa enerji pazarının Rusya'nın toplam enerji ihra-

catındaki yüzdesinin kademeli olarak azaltılmasıdır. Bunun sebebi Uzak Doğu'daki yeni pazarlar olan Çin, Japonya ve iki Kore ülkesinin enerji ithalatında önemli aktörler olarak kendilerini göstermeleridir. Bunun dışında, Strateji belgesinin bir diğer aşaması için bulunulan tahminlere göre Rus petrolü ithal edecek olan Doğu pazarı Rusya'nın toplam enerji ihracatındaki payının %6'dan %22-25'e, doğal gaz ithalatındaki pay oranının %0'dan %19-20'ye çıkması hedeflenmektedir. Bu yüzden Çin, Japonya ve iki Kore, yeni Rus enerji stratejisinin merkezinde yer almaktadır (Varol Sevim, 2014: 93). Hem Rusya açısından enerji ihracatında büyük oranda Avrupa'ya bağımlı kalınması, hem de Avrupa'nın enerji ithalatındaki Rus enerji kaynaklarına bağımlılığı enerji arz-talep güvenliği açısından oldukça önemli riskler taşımaktadır. Bunun için de Rusya'nın yeni ihracat pazarları (Uzak Doğu) arayışı içerisinde bulunması, Avrupa'nın da ithalat pazarları (Azerbaycan ve Orta Asya) arayışları içerisinde bulunmaları tarafların ekonomileri için oldukça önemli hususlardan biridir.

Rusya son olarak, özellikle enerji arz güvenliğine ilişkin küresel gelişmelerin sonrasında ve 2014 Ukrayna krizinin etkisiyle 2035 Enerji Stratejisi'ni hazırlamış ve Haziran 2020'de hükümet tarafından bu strateji onaylanmıştır (The Russian Government, 2020). Belgede Rusya'nın yeni gaz motoru yakıtı ve hidrojen enerjisi alanlarına ek olarak, geleneksel gelişim alanları olarak LNG ve petrokimyada gelişime yer verilmiştir. Ayrıca dijitalleşme, Rusya'nın küresel pazarlardaki konumunu koruma çabası, ithalata daha az bağımlılık ve yakıt ve enerji sektörünün yenilikçi alanlarının geliştirilmesi konularına vurgu yapılmıştır (Analytical Center, 2020). Bir sektörler arası strateji olarak da değerlendirilen (Alekshev, Bogoviz, Goncharenko ve Sybachin, 2019: 96) 2035 Stratejisi'nde altyapı geliştirme, petrol ve gaz üretiminin sürdürülmesi, Kuzey Kutbu'nda yeni petrol ve gaz kaynaklarının araştırılması ve işletilmesi gibi mevcut hedefler takip edilmekteyken, ayrıca enerji güvenliğini sağlamak için kilit önemdeki yenilikler ve teknolojik gelişmelere de vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda 2035 Stratejisi'nin Rusya'nın enerjide belirlediği beş temel tehdit ve risk karşısında oluşturduğu uzun vadeli bir strateji olduğu görülmektedir Bunlar: Yeni enerji sektörü teknolojilerinin hızlı gelişmesi; dünya enerji piyasasının

küreselleşmesi; LNG ve şeyl petrolünden kaynaklanan rekabetin artması; rekabetçi olmayan ekonomik araçların, yani yaptırımların, yoğunlaşması ve yeşil (yenilenebilir) enerjinin teşvik edilmesidir (Sukhankin, 2020). Bu risk ve tehditleri bertaraf etmeye yönelik olarak belirlenen strateji hedeflerini ise şu şekilde özetlemek mümkündür: Rusya'nın küresel enerji pazarındaki konumunu sürdürmek, Asya pazarlarına yönelik enerji ihracatını çeşitlendirmek; yerli tüketiciler için enerji ürünlerinin ve satın alınabilirliğin sağlanması; enerji yoğunluğunun ve emisyonlarının azaltılması ve yenilenebilir enerji sistemlerinin geliştirilmesi (Kochajdova, 2020: 12).

Sonuç

Rusya'nın enerji sanayi tarihinde, Bakü özelinde Azerbaycan coğrafyasında gerçekleştirilen petrol faaliyetlerinin başatlığı bir gerçek iken, özellikle Çarlık döneminde bu sektörün önem verilen bir boyut olduğu görülmektedir. Uluslararası yatırımın da etkisiyle kısa sürede gelişim göstermeye başlayan petrol sanayinin, böylelikle günümüz Rus enerji politikasının inişli-çıkışlı tarihinin gelişiminde önemli rol oynadığı görülmektedir. Önce Bakü bölgesi, sonrasında Ural-Volga ve Batı Sibiryaya petrol sahalarının gelişimi Sovyetler'in de en önemli gelir kaynaklarının elde edildiği, böylelikle ülkenin askeri-politik gücünü besleyen damarlar olarak görülmüşlerdir.

Nispeten Sovyet ekonomik yaşamına geç giren doğal gaz ise, Sovyetler döneminde öne çıkamamakla birlikte, asıl dağılma sonrası süreçte Rus enerji planlamasında artı bir değer olarak kendini göstermeye başlamıştır. Günümüzde Rusya petrol alanında büyük aktörlerden biri iken, doğal gazda en büyük aktör olmaya devam etmektedir. Ancak ülke ekonomisinin klasik enerji ihracatına aşırı bağımlılığı ve ülke gelirlerinde büyük paya sahip olması, enerji fiyatlarındaki değişimin negatif etkilerinin de ciddi sonuçlar yaratmasına neden olmaktadır. Bu kapsamda Rusya, özellikle Putin'in aktif, dışa dönük ve pragmatik dış politikasında çok önem verdiği dış enerji politikasını 2000'li yılların başından itibaren sistemli bir şekilde planlamaya ve uygulamaya başlamıştır. Bir yandan bağımlılığın getirdiği sorunları çözme amacı güdülmekle birlikte diğer yandan geliştirilmiş bir yetenek olan enerji üretici ve ihracatçısı olma özelliğini bü-

tünlemeye çalışan uzun vadeli stratejiler şeklinde ortaya çıkan bu planlamalar, Rusya’nın bölgeler arası ve hatta uzun vadede küresel iddialarının devam edeceğini göstermektedir. Geleneksel Avrupa pazarının yanında özellikle Güney ve Güneydoğu Asya piyasalarına hem konvansiyonel hem de yeni enerji kaynaklarıyla ulaşma stratejisi, önümüzdeki on yıllarda Rusya’nın Pasifik karşısında Asya’nın arkasında duracak bir aktör olarak rol oynama niyetinin de göstergesi olarak kabul edilebilir.

Kaynakça

- AKŞAM, (2019). Rus Enerji Devinden Japonya’ya İlk Teslimat Gerçekleşti, <https://www.aksam.com.tr/dunya/rus-enerji-devinden-japonyaya-ilk-teslimat-gerçekleştirdi/haber-984254> (Erişim Tarihi: 27.2.2021).
- ALEKSEEV, Alexander N., BOGOVIZ, Aleksei V., GONCHARENKO, Ludmilla P. and SYBACHIN, Sergey A. (2019). “A Critical Review of Russia’s Energy Strategy in the Period until 2035”, *International Journal of Energy Economics and Policy*, V. 9, N. 6, p. 95-102.
- ANALYTICAL CENTER, (2020). Future of Russia’s fuel-and-energy sector linked to digitalization, breakthrough technologies, <https://ac.gov.ru/en/news/page/future-of-russias-fuel-and-energy-sector-linked-to-digitalization-breakthrough-technologies-26615> (Erişim Tarihi: 2.2.2021).
- ASLAN, Yasin (1997). *Hazar Petrolleri: Kafkas Kördüğümü ve Türkiye*, Ankara.
- BAYAR, Yılmaz (2008). *Rusya’nın Enerji Politikaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BBC Türkçe, (2 Aralık 2019). Rusya-Çin Doğalgaz Boru Hattı Açıldı, Sibiryası’nın Gücü Yılda 38 Milyar Metreküp Gaz Taşıyacak, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50629873> (Erişim Tarihi: 27.2.2021).
- BLOOMBERG, (1 January 2018). Russia Tightens Oil Grip With China’s Second Pipeline, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-01-01/second-chinese-crude-oil-pipeline-linked-to-russia-s-espo-opens> (Erişim Tarihi: 20.5.2020).
- BLOOMBERG, (6 Şubat 2019). Rusya’nın Enerji Gelirleri 2018’de Arttı, <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/2194984-rusya-nin-enerji-gelirleri-2018-de-artti>
- BP, (2021). Statistical Review of World Energy, 70th edn., <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf> (Erişim Tarihi: 14.09.2021).
- CAŞIN, Mesut Hakkı ve KISACIK, Sina (2018). *Avrupa Birliği Enerji Hukuku ve Güvenlik Algılamaları*, İstanbul: Çağlayan Kitap.

- ÇELİKPALA, Mitat (2007). Rusya'nın Enerjiye Dayalı Egemenlik Anlayışı (Cumhuriyet Strateji Eki). TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, https://www.emo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=51759 (Erişim Tarihi: 2.2.2021).
- DURMUŞOĞLU, Sercan (2016). "21.Yüzyılın Enerji Denklemi ve Türkiye", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 29, s. 283-303.
- EIA, (2017). International Energy Statistics: Russia, <https://www.eia.gov/international/analysis/country/RUS> (Erişim Tarihi: 15.4.2020).
- enerji-gelirleri-2018-de-artti (Erişim Tarihi: 23.7.2020).
- ERMOLAEV, Sergei (2017). "The Formation and Evolution of the Soviet Union's Oil and Gas Dependence", *Working Paper*, Carnegie Endowment for International Peace, https://carnegieendowment.org/2017/03/29/formation-and-evolution-of-soviet-union-s-oil-and-gas-dependence-pub-68443#_ednref35 (Erişim Tarihi: 6.4.2021).
- EURONEWS, (7 Eylül 2021). Avrupa'yı ikiye bölen proje: Kuzey Akım 2 Doğal Gaz Boru Hattı tamamlandı. Web: <https://tr.euronews.com/2021/09/10/avrupa-y-ikiye-bolen-proje-kuzey-ak-m-2-dogal-gaz-boru-hatt-tamamland> (Erişim Tarihi: 15.9.2021).
- EUROSTAT, (2021). EU Imports of Energy Products-Recent Developments, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_imports_of_energy_products_-_recent_developments#Overview (Erişim Tarihi: 15.8.2021).
- GAZPROM EXPORT, (2019). Gas Supplies to Europe, <http://www.gazpromexport.ru/en/statistics/> (Erişim Tarihi: 2.9.2021).
- GAZPROM EXPORT, (2021). Transportation, <http://www.gazpromexport.ru/en/projects/transportation/> (Erişim Tarihi: 10.1.2019).
- GAZPROM, (2021). TurkStream Gas Pipeline. Gas Exports to Turkey and Southern and Southeastern Europe, <https://www.gazprom.com/projects/turk-stream/> (Erişim Tarihi: 14.5.2021).
- GOULIEV, Rasul (1997). *Petrol ve Politika* (çev. Feran, F), İstanbul: Ar Matbaacılık.
- GOYUSHOV, Samig (2019). *Yeni Karadeniz Jeopolitiğinde Enerji Nakil Hatları: Güney Gaz Koridoru*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İSMAİLOV, Adil (2001). *Azerbaycan Petrolü ve Hazarı'nın Statüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İSMAİLOV, M. ve İBRAHİMOV, M. (1991). *Azerbaycan Petrol Sanayisinin Tarihi*, Bakü: Azernesr.

- İŞERİ, Emre (2016). “Doğu Sibiry ve Uzakdoğu’da Rusya’nın Enerji Stratejisi: ESPO Boru Hattı”, *OAKA*, C. 10, S. 21, s. 23-46.
- KAMALOV, İlyas (2004). *Putin’in Rusya’sı. KGB’den Devlet Başkanlığına*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- KANTÖRÜN, Ufuk (2010). “Bölgesel Enerji Politikaları ve Türkiye”, *Bilge Strateji*, C. 2, S. 3, s. 87-114.
- KOCHAJDOVA, Monika (2020). “Energy Strategy 2035 As Key Document For Russian Energy Security”, *Geopolitics of Energy*, V. 42, N. 10, p. 8-20.
- KOLCHIN, Sergei (2001). “Oil and Gas as Seen from Russia”, *Central Asia and the Caucasus*, V. 2, N. 8, https://www.cac.org/online/2001/journal_eng/cac-02/11.kolchen.shtml (Erişim Tarihi: 3.3.2020).
- LOCATELLI, Catherine (2017). The Natural Gas Industry in Russia: Reforms Under Debate, *Encyclopédie de l’énergie*, <https://www.encyclopedie-energie.org/en/the-natural-gas-industry-in-russia/> (Erişim Tarihi: 6.4.2021).
- NAZAROFF, Alexander (1941). *The Russian Review*, V. 1, N. 1, p. 81-89.
- NOGAYEVA, Ainur (2011). *Orta Asya’da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları*, Ankara: USAK Yayınları.
- ÖZEL, Sadri (2010). *Bitmeyen Opera Nabucco: Türkiye’den Avrupa’ya Bir Gaz Yolculuğu*, İstanbul: Bizim Avrupa Yayınları.
- PAMİR, Necdet (2017). *Enerjinin İktidarı* (3.basım), İstanbul: Hayykitap.
- SAILIMU, Saryyer (2014). *Rusya Federasyonu Enerji Politikası (1990-2013) ve Çin-Rusya Enerji İlişkisine Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SEVİM, Cenk (2013). *Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik*, (2. basım), Ankara: Seçkin Yayınları.
- SUKHANKIN, Sergey (2020). “Russia’s Energy Strategy 2035: A Breakthrough or Another Impasse?”, *Eurasia Daily Monitor*, V. 17, N. 78, <https://jamestown.org/program/russias-energy-strategy-2035-a-breakthrough-or-another-impasse/> (Erişim Tarihi: 6.3.2021).
- ŞAHİN, Çiğdem, HASANOĞLU, Murteza (2018). “Azerbaycan’ın Enerji Görünümü ve Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi’nin (Socar) Faaliyetleri”, *V. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu (11-13 Ekim 2018)*, C. 3, Almatı: Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi-Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi-Bakü Avrasya Üniversitesi-M. Akmulla Devlet Pedagoji Üniversitesi, s. 214-224.
- T.C. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, (2020). Rusya Federasyonu, <https://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?8ae9c310-a4ab-4915-8c1c-be2d712121e2> (Erişim Tarihi: 3.2.2020).
- T.C. ETKB, (2020). Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-dogal-gaz-boru-hatlari-ve-projeleri> (Erişim Tarihi: 18.7.2020).
- TAYMAZ, Erol (2005). “Kafkasya, Rusya, Federalizm”, *Nart Dergisi*, N. 44, s. 3-6.

- THE RUSSIAN GOVERNMENT, (2020). Mikhail Mishustin approves Energy Strategy to 2035, <http://government.ru/en/docs/39847/> (Erişim Tarihi: 16.3.2021).
- ULUATAM, Ela. (2010). “Avrupa Doğalgaz Piyasasında Yeni Dengeler”, *Ekonomik Forum*, Ağustos, s. 62-67.
- VAROL SEVİM, Tuğçe (2014). “Rus Dış Enerji Politikası ve Yeni Hedef Kuzey Doğu Asya”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 11, S. 41, s. 87-108.
- YURTSEVER, Bilge (2019). “AB-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Çatışmacı mı Birleştirici mi Bir Rolü Var?”, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3, s. 39-54.